

УДК 130.2**СЕМАНТИЧНА ВІДМІННІСТЬ МІФОЛОГІЧНИХ ПАР
«СТАРІСТЬ – ДИТИНСТВО» ТА «СТАРІСТЬ – МОЛОДІСТЬ»
У ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ****кандидат філософських наук, Ангелова А.О.**Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова, Україна,
Київ

Предметом цієї публікації є семіотичне дослідження вікових категорій дитинства, молодості та старості у традиційній культурі. Метою наукової розвідки є окреслення взаємозв'язку категорій дитинства, молодості та старості в архаїчно-міфологічній свідомості. Методологія дослідження базується на використанні феноменологічного підходу, порівняльно-історичного, семіотичного та структурного методів. Результати роботи. Внаслідок проведеного дослідження визначено амбівалентний характер тлумачення природи старіння; доведено, що символічна близькість старості та дитинства фіксується через біном народження / смерть; виявлено, що опозиція старість / молодість утворює міфологеми конфлікту поколінь, боротьби за владу, культурні цінності, життєві ресурси тощо. Висновки. Традиційна культура виробила амбівалентне ставлення до старості, яке зберігається в сучасному світі у вигляді численних соціокультурних стереотипів. Подальше дослідження цієї проблематики сприятиме розвитку методології соціальної роботи у сфері взаємодії різних вікових груп.

Ключові слова: старість, дитинство, молодість, вікова антропологія.

Anhelova Anhelina The semantic difference of mythological pairs «old age – childhood» and «old age – youth» in traditional culture / National Pedagogical University, Ukraine, Kyiv

The subject of this publication is semiotic studies of childhood, youth and old age in traditional culture. The purpose of scientific research is to define the relations between the categories of childhood, youth and old age in archaic mythological consciousness. Research methodology is based on the using the phenomenological approach of comparative historical, semiotic and structural methods. Results. The study determined the ambivalent nature of interpretation of the nature of aging; proved that the symbolic proximity of old age and childhood is fixed through birth / death; found that opposition of old age / youth creates myths about generations conflict, the struggle for power, cultural values, vital resources and so on. Conclusions. Traditional culture has produced ambivalent attitude to old age, which remains in the modern world as many social and cultural stereotypes. Further studying of this issue will contribute to the development of the methodology of social interaction in different age groups.

Keywords: aging, childhood, youth, age anthropology.

Постановка проблеми. Глобальний вимір та незворотній характер старіння суспільства робить актуальним переосмислення останнього етапу життя людини у філософському, культурному, соціальному, медичному, економічному та інших аспектах. Особливого значення набуває проблема ейджизму та комунікаційних труднощів між представниками різних поколінь. З цієї точки зору корисним постає історико-філософське дослідження вікових модусів людського життя, які виникли у надрах традиційної культури. Аналіз глибинних поведінкових архетипів, що й донині обумовлюють стосунки молоді та

літніх людей, сприятиме адекватному розумінню та поліпшенню взаємодії старіючих осіб з іншими віковими групами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вікова антропологія – новітня дисципліна, яка виникла у другій половині ХХ ст. внаслідок потреби у філософській рефлексії життєвого циклу людини, тривалість якого значно збільшилась. Наразі предметом наукового інтересу фахівців стають специфіка перебігу онтогенезу людини; локально-географічні, екологічні та історичні особливості розвитку індивідів; статевий диморфізм (ґендерні розбіжності вікової символіки) тощо. Окремо досліджуються проблеми ювенології, міждисциплінарної науки про дитинство та юність (Ф. Ар'єс [1], І. Кон [9] та ін.). Перспективним науковим напрямком є акмеологія, яка зосереджена на зрілості людини як вищій точці розвитку індивіда (Б. Ананьєв, В. Зазикін, О. Степанова та ін.). Збільшення кількості осіб похилого віку в структурі населення призвело до формування геронтософії (М. Александрова, В. Альперович, М. Єлютіна, Н. Рібакова тощо). Так само актуальними залишаються крос-культурні й порівняльно-історичні дослідження сучасного розуміння віку та вікової стратифікації традиційних спільнот (В. Бочаров [5], А. ван Геннеп [7], Е. Россет [13] та ін.). Водночас фіксація окремих традицій сприйняття дитинства, юності та старості відбувається в межах соціоантропологічного підходу, що усуває завдання цілісної філософської рефлексії вікового розвитку людини. До того ж більшість дослідників не розмежовують у процесі семіотичного аналізу дитинство та молодість, оцінюючи їх як єдину опозицію, що протистоїть традиційному образу старості.

Метою наукової розвідки є окреслення взаємозв'язку категорій дитинства, молодості та старості у традиційній культурі. Відповідно до мети були поставлені наступні завдання: виявити паралелізм семантики старості та дитинства; довести, що численні антагоністичні

риси старості та молодості роблять ці дві категорії бінарною опозицією, яка має крос-культурний характер.

Виклад основного матеріалу. Вік – це універсальне явище, яке набуває специфічних характеристик у кожному культурно-історичному контексті. У традиційних спільнотах вік репрезентується як сукупність символів, де кількість прожитих років усувається на смислову периферію. І. Кон визначив цей феномен як віковий символізм, тобто систему «уявлень та образів, у яких культура сприймає, осмислює та легітимізує віковий шлях індивіда та вікову стратифікацію суспільства» [9, с. 422-432].

Світоглядна тенденція до умовного розподілу онтогенезу на три періоди (час зростання, розвитку та навчання – дитинство, юність; стабільно-повноцінний – зрілість; час відходу від соціального життя – старість) має архаїчні витоки. Старість як довготривалий період життя, що символізує повну реалізацію буттєвого циклу людини, у традиційній культурі пов'язана зі своєю віковою дуальною опозицією – дитинством. У багатьох культурних традиціях і старість, і дитинство, на відміну від зрілості, характеризувалися маргінальністю, основним маркером якої була соціальна та фізична неповноцінність. Дитина в традиційній культурі була відсторонена від суспільного буття, метою цього етапу було досягнення дорослості, тобто повноцінності. Стара людина поставала як неповноцінна доросла, що внаслідок утрати працездатності так само відсторонена від соціального буття. Мету останнього етапу життя розуміли як підготовку до переходу в потойбічний світ.

Ставлення до дитинства та старості як до межових періодів земного буття відбилосся, насамперед, у міфології. Це зауважував ще К. Юнг, коли писав про неможливість відокремлення архетипів Старого

та Старої від архетипу Передвічного Немовляти [18, с. 38-85]. Міфологізації піддаються різні характеристики цієї пари:

Тілесні аналогії дитинства та старості. В різних культурних традиціях відображено паралелізм притаманних дітям та старим тілесних характеристик: неточність рухів, порушення рівноваги тіла, непевна хода, відсутність зубів, потреба в специфічній дієті, дискантові тембри голосу, асексуальність тощо. Спостерігається міфологічне ототожнення фізіології раннього дитинства та періоду пізньої старості: перед кончиною старі повертаються до стану немовляти, як, приміром, конунг Аун з «Молодшої Едди». Доживши до 60 років, він почав жертвувати синів богу Одіну в обмін на продовження життя. Після того, як конунг вбив сьомого сина, він не зміг ходити. Ще 10 років після загибелі восьмого сина він лежав у ліжку. Після жертвування дев'ятим сином Аун смоктав ріжок, як немовля [15, с. 24].

У міфі про конунга Ауна присутнє характерне для архаїчного мислення метафоричне ототожнення образів покійника та немовляти в колисці, побудоване на паралелізмі понять смерті та сну. Стара людина напередодні смерті «засинає», уподібнюючись новонародженому. Таке уявлення відображене у кавказьких обрядах заколисування, коли старезних батьків укладали у великі люльки та співали спеціальних колискових [11, с. 72].

Подібність трансцендентних характеристик. Оскільки дитинство та старість вважалися маргінальними періодами соціального життя, обидві вікові категорії набували трансцендентних характеристик. Різноманітні фольклорно-міфологічні оповіді підкреслюють близькість малолітніх дітей та старців до потойбічного, їхню здатність до інтуїтивно-містичного спілкування із сакральним світом. Наприклад, у синтоїстській міфології і діти, і старі вважаються живим уособленням предка камі (удзігамі): діти постають як нещодавнє втілення пращура, а

старі, внаслідок свого межового статусу, поступово переходять до категорії прародителів [3, с. 60, 93-34]. Діти ще не втратили здібності бачити світ через призму трансцендентного, старі вже набули певної мудрості, що виходить за межі земного існування. Звідти походить ідея зображати божества чи людей високого духовного рівня в двох іпостасях: старого та малого. Такими є даоські святі, які на фінальній стадії духовного розвитку нібито опиняються у стані новонародженого. Образ старця-немовляти нерідко пов'язується із міфологемою тривалої вагітності: дитина дорослішає, старіє та накопичує мудрість прямо в материнському лоні. Персонаж монгольської міфології Цаган Ебугьон («білий старець») з'явився на світ вже старим: його вагітна матір відмовилася дати води просвітленим бурханам, і ті помстилися, замкнувши її матку на сто років [10, с. 586]. Аналогічний сенс має міф про народження великого китайського мудреця Лаоцзи, прізвисько якого тлумачиться як «Стара дитина». Він перебував у череві своєї матері 81 рік та народився у вигляді сивоголового старця [4, с. 69].

Отже, дитинство та старість утворюють семантичну пару, яка позначає їх наближеність до кордонів трансцендентного світу, вхід та вихід із життєвого циклу. Натомість старість та молодість здебільшого постають як антиподи. За висловом В. Тернера, ці категорії утворюють структурну єдність; вони є тим фундаментальним біномом, який, з одного боку, має дзеркальні характеристики, з іншого – повторює сам себе на різних рівнях [17, с. 160].

Боротьба старого та молодого як природний закон оновлення. В міфології присутні численні оповіді про антагоністичні стосунки старого та нового, в результаті яких відбувається оновлення життя. Старе є символом смерті та небуття: це те, що віджило, заважає молодому рости та розвиватися. Молоде виборює у старого життєві ресурси, владу, езотеричні знання. Протистояння відбувається здебільшого в

моменти переходу від одного часового циклу до іншого: оновлюється час, оновлюється життя. Таке архаїчне сприйняття часу як ланцюга циклів відображене в образах календарних богів, які поєднують риси старості та молодості. Наприклад, японське новорічне божество Тосігамі постає як молода людина, закрита під старого [3, с. 89-90]. На міфологемі зміни (старіння / оновлення) часового циклу побудовані й слов'янські весняні обряди: молодість, розвиток, життя, що асоціюються з весною, перемагають старість, стагнацію та смерть, яких символізує зима [2, с. 131].

Антагонізм старого та молодого як битва за владу й життєві ресурси. В міфах різних народів поширений сюжет про те, як культурний герой здобуває матеріальні блага (вогнь, знаряддя, культурні рослини та ін.), господарями яких постають старі зберігачі – пращури, володарі царства мертвих, небесні духи тощо [6, с. 18]. Старі володіють скарбами, згідно з їх волевиявленням або всупереч йому певні предмети чи явища з'являються в людському світі. Здебільшого літні зберігачі постають як негативні персонажі, що заважають культурному герою здобути цінності. Це відбувається за різними сценаріями:

1. Відкрита боротьба з охоронцем цінностей. Це найбільш поширений сюжет. Наприклад, у міфах мікронезійців культурний герой Мбуе перемагає хтонічну стару та відбирає в неї вогнь, вітер, дощ, знання ремесл [10, с. 348].

2. Випадкові обставини (наслідок пустощів чи непослуху молодших). У меланезійській міфології йдеться про те, що колись море було зовсім маленьким, і стара жінка тримала його в закритому глечуку. Одного разу її діти підгледіли, де ховається море, та звільнили його [16, с. 580].

3. Викрадання. Істота, яка виступає в ролі культурного героя, краде в іншого персонажа цінність, зокрема, вогнь, та передає його людям.

В якості викрадача часто виступає тотемний предок – птах, щур, койот та ін. [10, с. 239].

4. Хитрощі або змагання в мудрості. Герой оманом примушує віддати чарівний предмет або підмінює його. В міфах народу занде культурний герой Туле хитрощами здобуває воду у старій хоронительки [10, с. 531]. Інший варіант – відбуваються змагання, на яких розгадують загадки, що передбачають наявність сакральних знань: старий дід (демон) вимагає від здобувачів вогню (чи інших цінностей) такої розповіді-небилиці, яка б його задовольнила.

5. Вдячність за надання певної послуги. Культурний герой мікронезійців Тмеглогод допомагає хтонічній старій витягнути з горла застряглий гачок. На знак подяки вона вчить героя рибальству та розповідає, як підняти з океанського дна нові острови [10, с. 531].

Часто спостерігається й мотив зворотного привласнення цінностей: старі духи прагнуть повернути колись здобуті героєм та опановані людьми культурні блага. Наприклад, в карело-фінській міфології стара чаклунка, володарка темного північного світу, викрадає сонце, місяць та вогонь, які раніше належали їй [10, с. 440]. Схожу семантику має інша група сюжетів, у яких старі вчиняють невмотивовані вбивства або постають загрозою для молодих героїв. На думку В. Проппа, тут простежуються відголоски обрядів ініціації, якими керували досвідчені старі особи та які являли собою реальну небезпеку для життя юнаків та дівчат [12, с. 89]. Ще одним варіантом сюжетної розробки конфлікту поколінь є непослух або бешкетування молодших. Оскільки старі є носіями сакральних знань, дієвим фактором є прокляття старої людини. В казках різних народів ідеться про те, як молода людина навмисно або випадково ображає літню жінку, за що отримує від неї прокльони. Наприклад, в іракській казці юнак приречений на небезпечне кохання й вимушений здобувати

любов через жахливі пригоди [14, с. 129-136]. В грузинському варіанті розбещений царевич стріляє в глечик старої жінки, вона ображається та прирікає героя закохатися в сестру дев'яти девів [8, с. 83-94].

Таким чином, протипоставлення старості та молодості обумовлюють відображену у традиційній культурі амбівалентність стосунків молодих та старих: учитель-корманич передає свій досвід та знання, які є запорукою стабільного існування спільноти, і, водночас, утримуючи владу, несе небезпеку для наступного покоління.

Висновки. Символічна близькість старості та дитинства фіксується через міфологічну опозицію народження / смерть. Якщо дуалізм старості та дитинства базується на їхньої подібності (фізіологічна схожість сенільних старих та немовлят, наближеність до межових точок буття людини, наявність трансцендентних знань тощо), то опозиція старість / молодість утворює міфологеми конфлікту поколінь, боротьби за владу, культурні цінності, життєві ресурси тощо. Таким чином, уже в традиційній культурі закладений амбівалентний смисл старості, яка, з одного боку, трактується як ознака близької смерті, як прагнення до узурпації влади, як символ стагнації, що заважає позитивним змінам, розвитку, оновленню, з іншого – асоціюється з мудрістю, традиціями, сакральним знанням. Глибинні поведінкові архетипи, які залишаються невідрефлексованими і в наш час, породжують численні соціокультурні стереотипи щодо старості: ейджизм, геронтофобію, остракізм тощо. Подальше дослідження цієї проблематики сприятиме зняттю напруги у стосунках між представниками різних поколінь, що позитивно впливатиме на загальну гуманізацію сучасного старіючого суспільства.

Література:

1. Арьес Ф. *Ребенок и семейная жизнь при старом порядке* / Ф. Арьес: [пер. с франц. Я. Ю. Старцева]. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1999. – 416 с.
2. Байбурин А. К. *Ритуал в традиционной культуре* / А. К. Байбурин – СПб: Наука, 1993. – 240 с.
3. *Боги, святилища, обряды Японии: Энциклопедия синто* / Под ред. И.С. Смирнова. – (*Orientalia et Classica*, вып. 26). – М.: РГГУ, 2010. – 310 с.
4. Бо-дуань Ч. *Главы о прозрении истины (У чжэнь пянь)* / Чжан Бо-дуань: [Пер. с кит.]. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 1994. – 352 с.
5. Бочаров В. В. *Антропология возраста* / В. В. Бочаров. – СПб.: Изд-во С.-Пб. ун-та, 2001. – 196 с.
6. Гаврилов Д. А. *Трикстер. Лицедей в евроазиатском фольклоре* / Д. А. Гаврилов. – М.: Социально-политическая мысль, 2006. – 239 с.
7. Геннеп А. *Обряды перехода* / А. Геннеп: [Пер. с франц.] – М.: «Восточная литература» РАН, 1999. – 198 с. – (Этнографическая библиотека).
8. *Грузинские народные сказки* / Сост. Т. Д. Курдованидзе. – Кн. I. – М., ГРВЛ «Наука», 1988. – 363 с. – («Сказки и мифы народов Востока»).
9. Кон И. С. *Социологическая психология* / И. С. Кон. – М: МПСИ; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1999. – 560 с.
10. *Мифологический словарь* / гл. ред. Мелетинский Е. М. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 672 с.
11. Нальчикова Е. А. *Генезис феномена «добровольной смерти»: миф и традиция* / Е. А. Нальчикова // *Власть*. – 2007. – №8. – С. 71-73.
12. Пропп В. Я. *Исторические корни волшебной сказки* / В. Я. Пропп. – М.: Лабиринт, 2000. – 336 с.

13. Россет Э. *Продолжительность человеческой жизни* / Э. Россет: [Пер. с польского]. – М.: Прогресс, 1981. – 384 с.
14. *Сказки и предания Ирака* / пер. с арабского языка В. Яременко. – Москва: Наука, 1990. – 287 с.
15. Стурлусон С. *Круг земной* / Снорри Стурлусон: [подг. А. Я. Гуревич и др.]. – М.: Наука, 1980. – 687 с. – (Литературные памятники).
16. Токарев С. А. *Ранние формы религии* / С. А. Токарев. – М.: Политиздат, 1990. – 622 с.
17. Тэрнер В. *Символ и ритуал* / Виктор Тэрнер: [Пер. с англ.] – М.: Наука, 1983. – 277 с.
18. Юнг К. Г. *Душа и миф: шесть архетипов* / К. Г. Юнг: [Пер. с англ.] – К.: ГБУЮ, 1996. – 384 с.

References:

1. Ar'yes F. *Rebenok i semeynaya zhizn' pri starom poryadke* [Child and family life under the old order]. Yekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta, 1999. 416 p.
2. Bayburin A. K. *Ritual v traditsionnoy kul'ture* The ritual in traditional culture SPb: Nauka, 1993. 240 p.
3. *Bogi, svyatilishcha, obryady Yaponii* [Gods, sanctuaries, rites of Japan]. (Orientalia et Classica, vol. 26). M.: RGGU, 2010. 310 p.
4. *Bo-duan' Ch. Glavy o prozrenii istiny (U chzhen' pyan')* [Chapters about the Enlightenment of Truth]. SPb.: Peterburgskoye Vostokovedeniye, 1994. 352 p.
5. Bocharov V. V. *Antropologiya vozrasta* [Anthropology of the age]. SPb.: Izd-vo S.-Pb. un-ta, 2001. 196 p.
6. Gavrilov D. A. *Trikster. Litseday v yevroaziatskom fol'klоре* [Trickster. The actor in Euro-Asian folklore]. M.: Sotsial'no-politicheskaya mysl', 2006. 239 p.

7. Gennep A. *Obryady perekhoda [Rites of passage]* M.: «Vostochnaya literatura» RAN, 1999. 198 p.
8. *Gruzinskiye narodnyye skazki [Georgian folk tales]. Vol. 1.* M., GRVL «Nauka», 1988. 363 p.
9. Kon I. S. *Sotsiologicheskaya psikhologiya [Sociological psychology]*. M: MPSI; Voronezh: NPO «MODEK», 1999. 560 p.
10. *Mifologicheskiy slovar' [Mythological dictionary]*. M.: Sovetskaya entsiklopediya, 1990. 672 p.
11. Nal'chikova Ye. A. *Genezis fenomena «dobrovol'noy smerti» [Genesis of the phenomenon of "voluntary death"]*. *Vlast'*. 2007. №8. p. 71-73.
12. Propp V. *Istoricheskiye korni volshebnoy skazki [Historical roots of the fairy tale]*. M.: Labirint, 2000. 336 p.
13. Rosset E. *Prodolzhitel'nost' chelovecheskoy zhizni [Duration of human life]*. M.: Progress, 1981. 384 p.
14. *Skazki i predaniya Iraka [Tales and legends of Iraq]*. Moskva: Nauka, 1990. 287 p.
15. Sturluson S. *Krug zemnoy [Heimskringla]*. M.: Nauka, 1980. 687 p.
16. Tokarev S. A. *Ranniye formy religii [Early forms of religion]*. M.: Politizdat, 1990. 622 p.
17. Terner V. *Simvol i ritual [Symbol and ritual]*. M.: Nauka, 1983. 277 p.
18. Yung K. G. *Dusha i mif: shest' arkhetipov [Soul and the myth: six archetypes]*. K.: GBUYU, 1996. 384 p.